سده کبد از دیدگاه ابن سینا و سایر حکمای طب ایرانی

محمد حسین صومی [الف]، محمد باقر مینایی [ب]، محمد کمالی نژاد [ج]، محمود مصدق [د]، قدیر محمدی [هـ]

[الف] رئیس مرکز گوارش و کبد دانشگاه علوم پزشکی تبریز، ایران
[ب] گروه طب سنتی دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران، ایران
[ج] گروه داروسازی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی تهران، تهران، ایران
[د] گروه طب سنتی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران
[هـ] گروه طب سنتی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران

چکیده

کبد بزرگترین عضو توپر بدن است و سده از مهمترین امراض کبد می باشد. هر نوع بند آمدگی در عروق و مجاری را سده گویند، سده در ایجاد بیماری نقش بسیاری دارد و از دوران کودکی تا پیری در حال افزایش است.مطالعه سده کبدی می‌تواند در تشخیص و درمان بیماریهای کبدی راه گشا باشد. کبد نقش اساسی در متابولیسم داردو جالینوس در اهمیت کبد می‌فرماید:اگر کسی بدون سببی آشکار، ناتوان از انجام کار خویش شود،آن شخص مبتلا به بیماری کبد است.

در این مطالعه کیفی، سده کبدی از کتاب قانون شیخ الرئیس مورد مطالعه قرار گرفته و باسده کبدی دراکسیر اعظم، حکیم محمد خان اعظم و در مواردی با سده کبدی سایر حکما مقایسه شده است.در صورت عدم تشخیص به موقع و صحیح سدد کبدی و عدم درمان به موقع و صحیح آن، بیماری مزمن شده و به سوی عفونت، ورم و استسقا می‌رود به نظر می‌رسد با مطالعه سدد کبدی بتوان از ازمان و عوارض مهلک آن و انتقال آن به سایر بیماریها جلوگیری کرد.دراین مطالعه ویژگیها و علایم تشخیص انواع سددکبدی استخراج و الگوریتم تشخیص سریع و ساده آن ارائه شده است.

واژگان کلیدی: سده، سدد، کبد، بو علی سینا، طب سنتی، قانون در طب، اکسیر اعظم.

تاریخ دریافت: مهر ۹۱
تاریخ پذیرش: دی ۹۱

مقدمه:

تنگی و بسته شدن حجره ها، مجاری وعروق را سده گویند(۳-٦)، سدد ازمهمترین امراض کبد بوده وکبد بزرگترین غده بدن است. (۱-۲)، از دیدگاه طب اخلاطی، کبد عضو رییسه بوده و کل اخلاط بدن و خون را تولید می‌کند و تغذیه کل بدن بر عهده کبد است، لذا هرگونه بیماری و ضعف و نارسایی آن، کل بدن را متاثر می‌کند. کبد خود یکی از ارگان‌های مستعد سده است، از طرفی از طریق تولید اخلاط غیر طبیعی نیز سبب ایجاد سده در سایراعضا شود، صحت کبد موجب صحت تمامی بدن است.سده قدرت بیماری‌زایی بالایی در کبد دارد و این قدرت از دوران نوزادی تا ایام پیری رو به افزایش است. (۵)، وجودسینوزوئیدهای فراوان در بافت کبد امکان بروز سده را افزایش می‌دهد.اگر سده به موقع تشخیص داده و درمان نشود، مزمن ومنجر به عفونتشده وتب ایجاد می‌کند ودر نهایت باعث ورم می‌شود و آن نیز منجر به آسیت می‌گردد. (۲)، از طرفی به مشارکت کبد در معده و دستگاه تنفس نیز بیماری پدید می‌آید پس هرقدر در معالجه آن اهتمام شود رواست و چون در علاج کبد اهمال و اشتباه شود، خطای آن به سوی عروق و بدن برمی‌گردد. (۸)، با عنایت به اهمیت کبد در سلامتی کل بدن و وجود آمار بالای بیماریهای کبدی

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-12]

در ایران و نقش سده در بیماری زایی، اقدام به مطالعه آن ضروری به نظر می‌رسد. مطالعه مشخصات تشخیصی سدد کبدی وانواع آن می‌تواند در تشخیص سریع و به موقع سده کبد مؤثر باشد وبا ارایه روشهای تشخیصی و درمانی موثر، از ازمان بیماری و ایجاد عارضه ماندگار جلوگیری کند.

روش بررسی:

این مطالعه از نوع کیفی بوده و از منابع معتبر طب سنتی ایران استفاده شده است، بخصوص قانون ابن سینا وخلاصه الحکمه و اکسیر اعظم حکیم محمد خان اعظم که متاخر بوده و نظر اکثر حکمای ماقبل خود را بازگو کرده و درعلایم و تشخیص و درمان از شیخ الرئیس پیروی کرده است و همچنین کاملترین وجامعترین بحث را در میان کتبی که مطالعه گردید درخصوص سده کبدی چه از بعد تشخیص علایم یا انواع سدد ودرمان ارایه داده است.در طی سه ماه در سال ۱۳۹۰ شمسی منابع مطالعه و فیش برداری شد و با مشاورت استادان، مطالب مهم آن انتخاب و دسته بندی گردید وسپس انواع سدد کبدی و علایم تشخیصی و علل و اسباب و چگونگی درمان آنها، ارئه و مورد بحث و در نهایت نتیجه گیری قرارگرفت.

سده ازدیدگاه ابن سینا :

هنگامی که مواددر عضوی حبس شود وعلایم احتقان وتمدد وجود داشته باشد(بدون امتلایکلی بدن)سده بوجود می‌آید و احساس سنگینی درعضو مربوطه یکی از علایم اصلی سده است، اما سنگینی در سده مجاری بیشتر حس می‌شود، چون از مجاری ماده زیادی عبور می‌کند در صورت ایجاد سده، مانع از جریان ماده می‌شود، مثل آنچه که در سده کبداتفاق می‌افتد. هنگامی که غذا به سوی کبد می‌رود اگرسده وجود داشته باشد، مواد تجمع و احتباس یافته و احساس پری(ثقل) زیادی را به نسبت ورم کبد درناحیه RUQ ایجاد می‌کند و تشخیص افتراقی سده با ورم به شدت ثقل و نبود تب در سده مشخص می‌شود، اما اگرسده درغیر مجاری باشد احساس پری ندارد، ولی تمدد دارد (احساس انبساط در عضو).اکثر سدد در عروق است و از دیگر علایم آن زردی چهره که به علت عدم جریان خون در مجاری به سوی پوست است(۲و۷).

تشخیص افتراق سده با ورم

سده مجاری	ثقل زیاد –نبود تب
سده غیر مجاری	تمدد زیاد –نبود تب
ورم	ثقل کم –درد شدید –تب

علامات دال بر سده عمومی(۷):

۱- وجود علایم احتقان مواد

۲- حس تمدد بدون وجود علایم کلی امتلای بدن

۳- عدم وجود تب جدی

٤- عدم وجود درد شدید

۵- فساد چهره (زردی چهره)

سده ازمهمترین بیماریهای کبد است، گاهی در بافت کبد روی می‌دهد (لحم) و گاهی در عروق.

سده بافت کبد سه سبب دارد:۱) به علت غلیظ بودن دم (خون)که کبد را تغذیه می‌دهد.۲) یا به سبب ضعف دافعه کبد، ۳) یا به سبب شدت جاذبه کبد. (۲)

سده عروق کبدچهار سبب دارد: ۱)به علت تنگی عروق در خلقت (تنگی مادرزادی عروق)،۲)یا به علتتنگی عارضی(قبض عروق)، ۳) یا به سبب التوای عصب در خلقت(اختلال مادرزادی در اعصاب)، ٤)یا به سبب آنچه که در درون عروق جاری می‌شود (نمودار ۱).

در مطالعات مشخص شد که، اکثر سدد در عروق ودر شاخه های باب و به سبب ماده سده آورکه بدان متصل است رخ می‌دهد و سپس کنده شده و بسوی دهانه های عروق منشعب از عروق طالع(اجوف فوقانی) می‌رود و اگر در پشت دهانه های ورودی عروقرسوب کند منجر به سده می‌شود.سده در کبد می‌تواند در بخش محدب یا مقعر کبد یا در تمام کبد رخ دهد و اکثرا در جانب مقعر کبدرخ می‌دهد و در ادامه امر منجر به سده محدب کبد هم می‌شود.اگر سده کبد گسترش یافته و مزمن شود، عفونی شده و ایجاد تب کرده و باعث ورم کبد شود و ممکن است به آسیت منجر شود و با تولد ریح درد شدید ایجاد کند. (۲)، ماده ای که سده ایجاد می‌کند یا خلطی است که به سبب غلیظیو لزجی یا به سبب کثرت و امتلاءناشی از آن بروز می‌کند، یا از ورم است یا از ریح، یا از کیفیت قابض آن، یا از رشد گوشت اضافی یا پولیپ و توده(ثولول) و یا از جسم خارجی به همراه خلط غلیظ. (جدول ۷)

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-12]

علامات سده کبد در قانون:

– همه علامات عمومی سدد. (۷)

– در سده، کبد نمی تواند کیلوس را به سوی خود جذب کند چون که منفذی پیدا نمی‌کند لذا قوه جاذبه دچار آسیب شده و این منجر به دو امر می‌شود. ۱–دفع کردن ۲– احتباس، و لذا کیلوس رقیق و کثیری را دفع می‌نماید، چون ماده آبکی وصاف راهی به سوی کبد پیدا نکرده است و کیلوس بخاطر آنکه کبد آن را تبدیل به کیموس نکرده است رقیق است و اما کثیر از آن جهت که کیلوس به کبد نفوذ نکرده و به خون تبدیل نشده و همچنین مائیت آن جدانگشته وصفرا و سودای آن به همراه مدفوع دفع می‌شود.

اما زمانی که حبس ماده وجود دارد در RUQ ثقل محسوس مشاهده می‌شود، و این بدین خاطر است که ماده به سمت کبد کشیده می‌شود و از آنجا نمی تواند به سایر اعضا دفع شود و همچنین از طریق مدفوع نیز دفع نمی‌شود و در کبد اجتماع کرده باعث امتلا آن می‌شود چون ماده قادر به عبور نیست، در ناحیه کبد جمع یافته و احساس سنگینی می‌دهد. بدین طریق است که در سده کبدی بدون ورم ثقل داریم، و اما اگر به همراه سده، ورم داشته باشیم، ثقل در ناحیه ورم داریم ولی زیاد نیست، اما درد ناشی از آن شدید است.در سدد خالص که سبب دیگری با آن نباشد درد شدید نیست و هر گاه ماده کم باشد تب هم وجود ندارد. چیزی که نشانگر ورم است وجود علایم ورم، وآنچه که از ادرار و مدفوع دفع می‌شود، می‌باشد.کسی که مبتلا به سده است کم خون است، فساد چهره دارد و اگر سده ریحی باشد احساس ثقل با تمدد داریم.اگر قبض سبب سده باشد باید دنبال اسباب تقدم قابضات بود، مثل نوشیدن آبهای شدیدا قابض.اگر سبب سده خشکی باشد، دلیلش خشکی ظاهر بدن است و اگر در سدد کبدی تنگی نفس وجود داشته باشد، این از مشارکت دستگاهتنفس با کبد است. (۲)

علامات سده کبد:

۱– وجود علایم عمومی سدد

۲–دفع براز رقیق و کثیر

۳–احساس ثقل در ناحیه کبد

٤– احساس ثقل اندک در صورت وجود ورم ولی درد شدید است

۵– عدم درد شدید در صورت سده خالص

٦– عدم تب در صورت اندک بودن ماده عامل سده

۷– وجود شواهدی از ورم در بول و براز و سایر علایم ورم

۸– کم خونی

۹– فساد چهره

۱۰– تمدد بخصوص اگر همراه سده ریح داشته باشد.

۱۱– اگر علت سده قبض باشد باید دنبال اسباب تقدم مصرف قابضات باشد.

۱۲– اگر علت سده خشکی باشد باید ظاهر بدن خشک باشد

۱۳– گاهی تنگی نفس داریم که نشانگر مشارکت اعضاء تنفس با جگر است.

علاج سده کبدی در قانون:

اگر سده کبدی ناشی از اخلاط باشد به داروهایی نیاز است که جالی باشد و لینت مزاج معتدل ایجاد کند و بر حسب نیاز و مورد مدر باشد. اگر سده در جانب مقعر کبد باشد از داروهای مسهل استفاده باید کرد، اگر سده در جانب محدب باشد از داروهای مدر.و بهتر است قبل از دادن مدر و مسهل از داروهای مفتح، مقطع و جالی استفاده کرد.اگر سده مزمن باشد احتیاج به فصد باسلیق و دادن مسهل است.در صورت تجویز دارو واجب است که بعد از دارو ماءالاصول داده شود. افسنتین هرچند حرارت دارد اما در سددی که نزدیک به حرارت و برودت است استفاده می‌شود، بخصوص پخته آن در آب کشوث وآب و ریشه کاسنی.غافث و بادام تلخ همگی در اثر بخش بودن متقاربند.گاهی عصاره رازیانه تر و عصاره کرفس با سکنجبین بزوری مناسب است، و ادویه مرکبه قوی نیز مثل اقراص لک و افسنتین و اقراص اسقولوقندیون و دواءالکرکم و الاثاناسیا و تریاق الادویه و تریاق اربعه و شجرینا و ارسطون و معجون جنطیانا ومعجون راوند بسقمونیا و غیر سقمونیا و معجون فیحار سطرس و معجون انجدان اسود و شهریاران و معجون فلفلی وبخصوص فودنجی و فلوبیا و دواءالمسک مرو سفوفات حبوبات ذکر شده در قرابادین اثر بخش هستند.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-12]

معجونی که در تفتیح سدد کبد و طحال قوی و بی نهایت عجیب است:

اشق ۱ اوقیه، مصطکی و کندر از هر یک ده دانگ، قسط و غافث از هر کدام ۸ دانگ، فلفل و دارفلفل از هر کدام ٦ درهم، ساذج ١٦ دانگ، سنبل الطیب و بعرالارنب از هر کدام ۱۸ دانگ همه را با عسل کف گرفته معجون سازند و هر بار یک مثقال آن را با شراب بعضی از داروهایی که برای سدد مفید هستند یا در ماءالاصول مصرف می‌کنند.

از نوشیدنیهای موثر در سدد کبد:

سکنجبین بزوری شکری، سکنجبین بزوری عسلی که قویتر از عسل است، و ماءالعسل مطبوخ که در آن داروهای معطر پخته باشند، داروهایی که در طبخ آن قبض باشدو مطبوخ ترمس تلخ، بخصوص که با عصاره غافث باشد، مطبوخی که در آن ریشه کبر باشد، ریشه رازیانه، ریشه کرفس و الاذخر، لفوه، و شنبلیله و مطبوخ غافث و شراب افسنتین، و خیسانده آن و خیسانده صبر زرد، انیسون و بادام تلخ.

مسهلات موافق در سدد کبدی:

تا زمانی که نیاز به داروهای مسهل نیست نباید از آن استفاده شود و در صورت نیاز باید از داروهای مسهل خفیف استفاده کرد و از مسهل قوی نباید استفاده کرد.از داروهای خوب در این مورد ایارج فیقرا، بسفایج، غاریغون و افسنتین است.اگرشخص بیمار قوی باشد یک ونیم مثقال و اگر ضعیف باشد تا یک مثقال ایارج فیقرا داده می‌شود و اگر با روغن گرچک داده شود قویتر و بهتر است.سفوف تربد با جعدهبسیار نافع است و می‌تواند مفتح و مسهل امعا باشد. اگر به داروی مسهل قوی حاجت باشد از حب اصطمخیقون و حب سکبینج استفاده باید کرد و ممکن است به تیادریطوس و لوغاذیا نیز نیاز باشد. ضماد گرفته شده از جعده، ترمس و بزورمدر و ضماد بر گرفته شده ازحلتیت، افسنتین، کمافیطوس، مصطکی وزعفران در روغن ناردین(سنبل رومی) و موم نافع است. (۲)

تدبیر غذا در سدد کبدی:

مواد سده آور :خوراکیهای غلیظ از گوشت و از فاسد کننده های اشتها مثل زغال، گچ، اشنان، و برخی سبزیها و میوه ها مثل گلابی، زالزالک که در اصل غلیظ هستند سده ایجاد می‌کنند. ممکن است ماده ای در مقایسه با کبد غلیظ باشد اما پس از هضم کبدی دیگر در قیاس با آن غلیظ نباشد مثل گندم علکه که بعد از هضم کبدی دیگربه نسبت کبد غلیظ نیست.گاهی اخلاط با غلظتهای مختلف باعث بروز سده می‌شوند. (۲، ۹)

آنچه نباید بخورد و بعضی تدابیر:گوشتهای غلیظ، نان فطیر، نان از آرد علک شده لزج، شراب غلیظ و شیرین، برنج، گاورس، پاچه وکله، سرخ شده های خشک کننده، داروهای خشک کننده، خرما، شیرینی ها بویژه حلواها مثل افروشه، هریسه، فالوده، قطاب، لوزینه، چونکه همه غذاهای ذکر شده در کبد سده می‌دهند.نباید بعد از خوردن غذا بلافاصله حمام یا ورزش کرد، زیرا هنوز غذا هضم نشده است وبا غذا نباید مایعات زیاد نوشیدو غذا و شراب را نباید باهم خورد، زیرا شراب غذای هضم نشده را به سمت کبد سوق می‌دهد.اگر گوشت مصرف شود بهتر است در آب پخته باشد و از سرخ شده آن اجتناب شود، برای نان مصرفی باید خمیر مایه زیاد استفاده شود ونمک زده و بر آمده باشد.

سده کبد در شرح‌الاسباب (۱۰)

سبب آن:اخلاط غلیظ و لزجی که به سختی در عروق کبد جریان می‌یابند، منجر به توقف در کبد شده و سده ایجاد می‌کنند.غلیظ بودن آن مانع اتساع مجاری می‌شود حتی اگر به سرعت در آن نفوذ کند، و لزج بودن آن منجر به چسبیدن به جدار مجاری شده و به راحتی کنده نشده و حبس می‌شود.

علامت آن: ثقل در RUQ، بخصوص اگر سده در محدب کبد باشد، اگر کبد پر(امتلا) شوددیگر نمی تواند ماده مربوطه را دفع کند وبه علت فساد مزاج کبد وبه سبب آنچه که در آن حبس شده، منجر به آسیت می‌شود. بدون درد است چون تمدد در سده کبد بر غشای محیطی زیاد تاثیر نمی‌گذارد. تبی وجود ندارد، به خاطر عدم عفونت، مگر اینکه سده گسترش یافته و مزمن شود.در سده محدب کبد ادرار رقیق و قلیل است، چون ادرار از ناحیه محدب کبد به علت سده به کلیه نفوذ نمی‌کند و فقط بخش رقیق آن نفوذ می‌نماید، لذا هر قدر سده قوی باشد ادرار رقیق و کمتر است.اگر سده در جانب مقعر کبد باشد مدفوع آبکی و زیادی دفع می‌شود چون بخش صاف کیلوس

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-12]

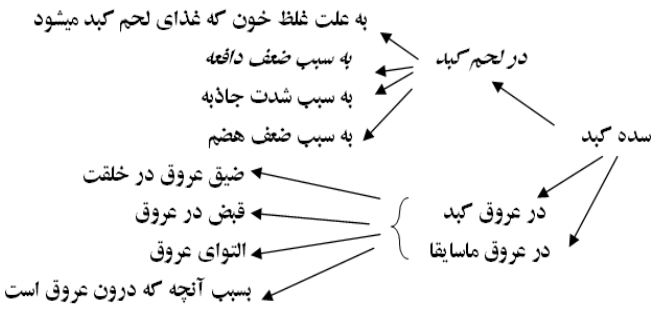
نمی‌تواند راهی برای نفوذ به کبد پیدا کند لذا به مدفوع اضافه شده و با آن دفع می‌شود. اگر سده محدب کبد کامل باشد، به علت عدم نفوذ مائیت و برگشت معکوس آن به ماساریقا، به مدفوع تبدیل شده و دفع می‌گردد.اگر سده به همراه ورم باشد مجاری فشرده شده و منجر به هپاتومگالی می‌شود. (۱۰)

سده کبد در اکسیر اعظم(۸)

سده کبد یعنی احتباس مجاری آن و گاهی در بافت کبداست و علل آن: ۱- به سبب غلیظ بودن خونی که کبد را تغذیه می‌کند. ۲- به سبب ضعف دافعه. ۳- به سبب شدت جاذبه. ٤- و یا به علت احتباس ماده به سبب ضعف هضم کبد، و این مشابه به ورم کبد بوده ونادراست.

سده گاهی در عروق کبد ایجاد می‌شود که محل استحاله کیلوس به اخلاط است و گاهی در عروق ماساریقا وعلل آن: ۱- به سبب تنگی عروق مادرزادی. ۲- تنگی عارضی عروق ۳- ناهنجاریهای مادرزادی عروق و عصب. ٤- به سبب خلطی که دردرون عروق جاری است و این نوع شایعتر است و اکثرا در عروق باب رخ می‌دهد که در مقعر کبد است، چون رگهای محدب کبد وسیع وگشاد است(۸)، (الگوریتم ٤).اگر سدد در کبد گسترش یافته و مزمن شود، عفونی وتب دار شده و با ایجاد ورم کبد، منجر به آسیت می‌شود و با تولید ریاح درد شدید ایجاد می‌کند.

آلگوریتم ۴ : تقسیم بندی سده کبد در اکسیر اعظم

اما ماده مولد سدد به علل زیر موجب سده می‌شود:

الف) یا از خلط است که پنج علت دارد : ۱- به سبب غلیظ و لزج بودن خلط. ۲-به علت زیادی و پر شدن خلط در کبد. ۳- و یا ایجاد ورم توسط خلط ٤)و یا ایجاد ریح توسط خلط ۵- ویا ازکیفیت قابض آن ماده باشد

ب) یا آنچه از رشد توده گوشتی و یا پولیپ است

ج)یا وجود شیء خارجی.

ماده مولد سده:خوردن گوشتهای غلیظ و طین(گل) و از اشیای فاسد چون گچ و اشنان وفطیر و چیزهای شدیدا قابض، چون انواع گلابی و زعرور و بلوط و آب معدنی قابض و مانند آن و اصل در آن غلیظ بودن است. باید دانست که حرکت بعد از طعام به خصوص که غلیظ و لزج و شیرین باشد و استحمام و خوردن شراب بعد از غذا وهمچنین نوشیدن آبهای ردی(کثیف و غیر سالم)موجب سده می‌شود.

تشخیص سده کبددر اکسیر اعظم:

طریق تشخیص این است که ابتدا علایم کلی سده کبد را بررسی کرده، سپس محل سده که در محدب یا مقعر است و بعد از آن علل سده مربوطه بررسی می‌شود وبدین شکل که با نگاه برنگ مریض و سحنه او، اگررنگ او مایل به زردی و لاغر وکم خون باشد، حال از احساس ثقل بدون درد در RUQ و نرمی و سفیدی مدفوع سوال باید کرد، اگرجواب مثبت باشد، دلیل سده کبد است و اگر سفیدی ادرار و تنگی نفس دیده شود، سده کبدمشارکتی با اعضای تنفس است و اگر به همراه آنها تب نیز باشد نشانگروسیع بودن سده و ازمان آن می‌باشد، بعدازکثرت مدفوع و قلت ادرار و رقت آنها سؤال می‌گردد اگر کثرت مدفوع و رقت وجود داشته باشد سده در مقعر کبد است.اگر ادرار اندک و رقیق باشد و ثقل در RUQ نیز زیاده باشد سده در محدب جگر است.اگر مریض با وجودثقل ودرد درRUQ تب نیز داشته باشد، سبب سده ورم کبد است.اگر ثقل اندک، ولی تمدد وجود داشته باشد سبب سده ریحی است و اگر خشکی بدن ظاهر شود وسابقه مصرف قابضات مثل نوشیدن آبهای قابض و خوردن اشیای قابض بر آن گواهی دهد، سببش قبض عروق می‌باشد. و اگر این اسباب یافته نشود از مدت حدوث سده بپرسند، اگربا کمترین عدم رعایت تدابیر، کثرت بروز سده از دوران کودکی باشد سببش تنگی و مالفورماسیون های عروق مادرزادی می‌باشد. اگر اینها نباشد، از خلط لزج یاغلیظ می‌باشد، و اگر آثار سده کبد و ورم

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-12]

و ضعف معده وجود نداشته باشد، اما مدفوع کیلوسی دفع شود سده دردهانه عروق می‌باشد واگر مدفوع سبزباشد وبیمار احساس تمدد عمیق و ثقل در میان معده وکبد، بکند و بدن لاغر و ناتوان گردد سده در ماساریقاست.

علاج در اکسیر اعظم:

علاج سده مقعر و محدب کبد جداجدا شرح داده شده است، طبری گوید سده محدب کبد راحت معالجه می‌شود ولی سده مقعر سخت و شدیدا خطر ناک است. چنانکه بقول شیخ‌الرییس داروهای لازم برای درمان سده اخلاطی باید جالی ومسهل معتدل و بر حسب نیاز مدر باشند.اگر سده در جانب مقعرکبد باشد اسهال آور استعمال می‌کنند و اگر در طرف محدب باشد، از مدرات استفاده می‌کنند و بهتر آنست که قبل از مسهل و مدر کمیداروی مفتح و مقطع و جالی استفاده نمایند.اگر سده مزمن گردد، فصد باسلیق انجام داده و مسهل می‌دهند و بعد آن نوشیدن داروهایی مانند ماءالاصول لازم می‌شود و این ادویه جالی گاهی درریشه کاسنی و آب کاسنی و یا در شیر شتر اعرابی که با بادیان و کاسنی و شیح و بابونه و اقحوال و اذخرو کشوث و شاهتره تغذیه کرده باشند و یا در شراب و یا در طبیخ بزور و یا در طبیخ افستین می‌نوشانند. اگر در بول رسوب نباشد و علامت نضج ظاهرنشود، نبایدداروهای قوی داد. اگرسده قوی و کهنه شده باشد از پای راست رگ مابض را فصد می‌کنندکه سریع سده را می‌گشاید واگرگشوده نشد داروهای مسهل به کار می‌برند. اگر سده دیر معالجه شود ورم کبد ایجاد نموده و منجر به استسقا گشته وکشنده می‌شود.اگر سبب سده، ورم یا ریح باشد برای گشون آن، معالجه ورم وریح باید صورت گیرد.اگر سده ناشی از مصرف آب معدن قابض و میوه قابض باشد، جهت تفتیح سده و تنقیه بدن حب شبرم، شربت دینار در گلاب و عرق شاهتره میدهند و حب السلاطین بسیار موثر است و بعد دو سه روز شیره برگ تنبول زرد و مغز بادام شیرین هفت عدد، حب النیل سفید یک توله، شربت هلیون چهارتوله ؛تخم شاهتره، تخم بادرنجبویه هریک چهار ونیم ماشه بدهند و غذا شوربای قازنبان خشکار دهند (۸) خوردن خربزه شیرین زیاد و به تکرار، سده را بگشاید.اگر سده از خوردن گل باشد، بدن روز به روز زرد می‌گردد و لبها سفید و خشک و گردن باریک و بدن لاغر می‌شود و ضعف و سقوط اشتها و بالیدگی شکم مانند استسقای زقی می‌باشد، برای درمان حب السلاطین دو عدد وقت شب به آب نیم گرم می‌دهند و صبح شربت دینار چهارتوله در عرق شاهتره وافستین هریک پنج توله می‌دهند که سه چهار بار اجابت مزاج شده و مواد مختلف الوان دفع می‌کند و سپس آب فاخته و قاز و وقت شام شوربای بی نخود می‌دهند و صبح شیره بادیان خطایی و رومی هر یک چهار ماشه و قرطم حرف نُه ماشه، تودریین پنج ماشه، به چوب انجیر سبز اندکی حرکت داده روغن بادام تلخ نُه ماشه اضافه نموده تا بیست روز بدهند. (۸)، اگر سده از تنگی عروق مادرزادی و مالفورماسیون عروقی باشد به روش درمان صغر کبد معالجه می‌کنند (۸) و مدام داروی مفتح و مدر و شربت بزوری که در آن ریوند باشد و حب ریوند می‌دهند و ازغلیظ کننده ها و دیگر موجبات سده اجتناب می‌کنند.اگر سبب سده انقباض و یا خشکی عروق باشد، تدبیرش به ملینات مرطبه پزاننده است، مانند سوء مزاج خشک‌کبدکه ذکر شده است(۸). باید شیرو شکر و حریره روغن بادام وشوربای مرغ فربه و قلیه کدوو انار دانه داد.

تدبیر غذا در اکسیر اعظم:

کسی که سده دارد باید ازهر چیزغلیظ ولزج و قابض وهمه گوشتهای غلیظ و پنیر و نان فطیر و نان سمید لزج علک شده و شراب غلیظ و شیرین و برنج و جاورس و هریسه و کله پایچه وفلایای خشک کننده و مشویات خشک کننده پرهیز کند، بلکه آب‌پزها مناسب است.پرهیز از خرما و حلواها خصوصا"اگر لزج و غلیظ باشد مثل اخبصه و بهطه و فالوده و قطائطف ونشاسته و شیره بادام شیرین و آب کدو و عدس خصوصا" اگر شیرین کرده باشند و پرهیز از جمیع آنچه که مولد سدد هستند. (۸) وباید بعد ازمصرف طعام، حمام و ورزش نکنند چون بدون هضم، جذب می‌شود و به بدن تبدیل می‌گردد.و بالای آن شرب آب زیاد و شراب نکنندو میان خوردن و آشامیدن خصوصا"شراب که طعام بدون هضم را به کبد داخل می‌کند فاصله دهند و باید که آرد نان او کثیر التخمیرو نمک غالب بود و جو و ذرت و نخود و گندم سبک وزن و باقلا مفید است و باید که در اغذیه او تره سبزی و مانند آن و هلیون و کبر و نار دانه با مویز پخته وملوخیا با سرکه

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-12]

مخلوط سازند.اگر با وجود سده، مزاج مریض بارد باشد غذا مثل نخود آب و هلیون و کرفس با گوشت پخته، اندکی دارچین و زعفران آمیخته وبا زیرباج به ابا زیر خوشبو کرده و با اندک سرکه ترش کرده بدهند و گوشت گنجشک نیز دراین مرض مفید است و در صورت ضعف بیمار شوربای جوجه مرغ هم مفید است، حتی الامکان از نان و گوشت پرهیز باید کرد.اگرماده محدث سده از اخلاط سوخته باشد علاجش به استفراغ بامطبوخ افتیمون با میوه هاست و بعد از آن، داره های مفتح سدد و جالی مثل سکنجبین متشکل از تخم کاسنی و آب تمرهندی و قرص زرشک به سکنجبین و شرب آب پنیر بدهند و چون مریض بهتر شد، غذا مزوره زیرباج دهند و بعد از تنقیه (نقا)، زیرباج جوجه مرغ می‌دهند.اگر سده حادث از خلط غلیظ بلغمی باشد مریض را گلقند عسلی می‌دهند و ناشتابه حمام می‌فرستند.صاحب خلاصه گوید اگر علامات حرارت محسوس شود رگ باسلیق راست بگشایند و آب کاسنی و آب عنب الثعلب و آب کشوث با سکنجبین دهند. (۸)

سده کبد از دیدگاه حکیم عقیلی خراسانی. (۱۱)

عقیلی خراسانی در بحث سده معتقد است که سده خلطی شایعتر از سایر سدد است نظر ایشان در اسباب و انواع سدد و عوامل مساعد کننده سده بیشتر مثل شیخ‌الرییس است.در درمان، سده محدب و سده مقعر را باهم جدا جدا در نظر گرفته است و توصیه های درمانی مشابه، توصیه های ابن سیناست و از سه روش درمانی خوراکی، ضماد، و حقنه در درمان سدد بهره جسته است. (۱۱)

پرهیز:از غذای مسدده و اشیا حلو و حاره و حلوها.

بحث:

۱- سده علاوه بربند آمدگی عروق و مجاری، در تجاویف و بافتها نیز رخ می‌دهد ولی در عروق زیاد است (۵)، لذا سده در هر عضو و ارگانی امکان بروز دارد. وجود احتقان و تمدد علایم اختصاصی برای سده است، اگر این دو علامت اثبات شود وجود سده اثبات می‌شود، لذا در این قالب می‌توان بسیاری از بیماریها راکه در آن مریض احساس تمدد و احتباس و سنگینی می‌کند، در ردیف بیماریهای سددی تقسیم بندی کرد.این موضوع میتواند با اهمیت باشد چون در صورت اثبات احتقان و تمدد در بیماریهای کم شناخته شده و صعب العلاج مثل MS و ALS میتوان به سده فکر کرد و در صورت اثبات این علایم از این طریق به تشخیص و درمان رسید. (۱۲، ۵)

۲- وجود دو علامت اصلینشانگر سده کبد است : ۱) ثقل و سنگینی ناحیه کبد ۲) اسهال رقیق و کثیر، لذا در برخورد با مریضی که چهره رنگ پریده و کمد(کدر)دارد، از این دوعلامت سوال می‌شود، در صورت مثبت بودن یکی از آنها تشخیص سده محرز می‌باشد. بر اساس نوع سده و جایگاه آن درمان ممکن است متفاوت باشد لذا لزوم تشخیص نوع سده برای درمان صحیح آن ضروری است. هرچند ثقل موضع کبد(RUQ)و اسهال رقیق کثیر وجود سده کبدی را بیان می‌کند، اما وجود مدفوع آبکی و رقیق، همیشه نشانگر سده نیست، بلکه گاهی سده به همراه یبوست می‌باشد، این موضوع بیانگر آن است که مهمترین علامت سده کبدی احساس سنگینی و تمدد در RUQ می‌باشد. مدفوع آبکی و رقیق در سده ماساریقا، سده مقعر کبد و یا گاهی سده ای که ماده آن حدت داشته باشد، بروز می‌کند. (۱۱)

۳- در کبد یازده نوع سده وجود دارد که سده خلطی بیشتر ازسایر سده هاست(۱۱)، چون اخلاط داخل عروقند لذا سده عروقی شایع می‌باشد و چون کیلوس ناصاف و غلیظ از عروق ماساریقا به مقعر کبد کشیده شده و صاف آن جدا گشته به عروق اجوف فوقانی می‌رود لذا سده مقعر کبد شایعترین است و این موضوع نشانگر اهمیت تدابیر حفظ صحت در خوردن و نوشیدن بوده و رعایت آنها موجب پیشگیری از ابتلا به سده هاست و در صورت ابتلا به سده، موجب تسریع درمان است. (۸)، بر اساس این الگوریتم تشخیصی میتوان سریع به تشخیص انواع سده کبدی پی برد و مناسبترین درمان را شروع کرد، و از ازمان و استحکام بیماری و همچنین از تبدیل بیماری به آسیت و ضعف کبد جلوگیری کرد. سده خلطی به پنج سبب باعث بندآمدگی می‌شود (جدول۷) و بر اساس (الگوریتم ۵) به وضوح مابین سده مجاری و غیر مجاری و ورم افتراق داده می‌شود، وبا تشخیص سده ورمی یا سده غیر ورمی، می‌توان درمان اختصاصی را در اسرع وقت انجام داد. در بیماریهای

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-12]

ورمی کبددر طب رایج داروهای ضد التهاب استروئیدی و غیر استروئیدی تجویز می‌شود که می‌تواند عارضه دار باشد، در صورت تشخیص سده و نبود ورم می‌توان از تجویز آنها خودداری کرد.

٤- قدرت بیماری‌زایی سده بالاست و نباید از آن غافل شد علاوه بر بیماریهای روتین ناشی از سده، آمبولی ها (اعم از هوا و چربی) و ترومبوزها از بیماریهای سددی هستند وبرابر نظر ابن سینا سده ریحی می‌تواند آمبولی هوا باشد.

٥- اگر چند مرض باهم باشد بر اساس سبب آنها درمان صورت می‌گیردو چون سده ها اکثرا سبب بیماریها هستند، ابتدا سده باید گشوده شود، لذا الویت درمان با سدد است.علاج سده ها بر اساس نوع سده وموضع آن، و حار و بارد بودن صورت می‌گیرد، و گاهی درمانها کاملا با هم متفاوت است، این موضوع بیانگر لزوم تشخیص دقیق نوع سده است.

٦- اگرسده کبدی صحیح تشخیص و معالجه نشود می‌تواند مستحکم شده و منجر به هپاتیت شده و عفونت کرده ودر نهایت ایجاد آسیت کند.

٧- گاهی سده کبدی ممکن است علایم سایرارگان‌ها را نشان دهد مثل تنگی نفس و سرفه خشک یا سکسکه یا ادرار سیاه و رقیق یا سردی انتها ها و یا ممکن است به همراه هپاتوگانو مگالی باشد. (٨، ١٠ و ١٣)

٨- به نظر می‌رسد کبد چرب که امروزه شایع می‌باشد جزو بیماریهای سددی باشد، که در بافت کبد بروز کرده است، در صورت اثبات آن می‌توان به درمان سده کبدی به معالجه آن پرداخت.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-12]

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-12]

References:

1. Harrison, liver disease, translated by the doctor Mahmoud Ishaq Hussaini, season: 295, page 11, 2008.
2. Ibn Sina, law, medicine, research: Shams Eddin Ibrahim Llmtbvat Alalmy Institute Beirut, 1425 AH, Vol III, pp. 145-144, 149-148.
3. Allameh Qutb al-Din Shirazi, gift Sdyh, Parliament manuscript, No. 5058.
4. Muhammad bin Yusuf Heravi, Sea Aljvahr, Heravi, p 206.
5. Aghili Khorasani, Mohammad Hussain, Alhkmh summary, correction: Ismail moderator 0.1385 Ismaili Publication Volume 1, p, 1382, 504, 497, 491, 326.
6. Aghili Khorasani, Mohammad Hossein, Qrabadyn Kbyrqyly, pp. 46, 540.
7. Ibn Sina, law, medicine, research: Shams Eddin Ibrahim Llmtbvat Alalmy Institute Beirut, 1425 AH, Volume I, 1170, p.
8. Hakim Mohammad Azam Khan, great panacea, Volume 3, lithograph, published by the Institute of Historical Studies, Islamic and Complementary Medicine, p, 65, 40, 39, 33, 13.27, 5.
9. Abu Ali Sina, law, medicine, Sharafkandi Translation, Volume 4, pp. 231215.
10. Kirmani, Ibn Nafis instead of Vallamat Alasbab, Rehabilitation Institute of Natural Medicine Institute commissioned on Islamic Medicine and Complementary Medicine, Vol 2, p, 16, 15, 11.
11. Aghili Khorasani Mohammad Hossein Aghili treatment, lithograph, published by the Institute of Historical Studies, Islamic and Complementary Medicine, pp, 654653.
12. Pastry AR, the Qnb to cannabis: a new hope for treating MS are John, Journal of Islamic and Iranian traditional medicine, Publications of the Academy of Medical Sciences, Second Year, No. 1.
13. Gave Hakim Muhammad Akbar Akbari medicine, correcting and Research Institute of Natural Medicine and Rehabilitation, Vol 2, p 707.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-12]